

Original Article

Introducing Useful Medicinal Plants for Liver Diseases with the Use of Traditional and Classical References

Fatemeh Rabizadeh¹

1. Department of Biology, Women's University of Semnan (Farzanegan), Semnan, Iran. Email: Rabizadeh@fgusem.ac.ir

Received: 12 Feb 2019 Accepted: 13 May 2019

Abstract

Background and Aim: In traditional medicine, the liver is known as a member of the strategy in the body. Related diseases in this organ include heat, cold, dryness and hypertrophy of the liver, inflammation of the liver and swelling of the liver, but in classic medicine these include fatty liver, jaundice and hepatitis.

Materials and Methods: Provide a list of traditional herbs that can be used in the treatment of hepatic diseases in classical medicine. In this regard, two traditional and new sources have been used, such as the books of Makhzan al-Adviyah and Taghvim al-Abadan and the scientific names of these plants have been identified from reliable sources. Also, the herbs of classical medicine were identified from authoritative articles.

Findings: In this paper, 112 and 78 species of medicinal plants are introduced in the book of Makhzan al-Adviyah and Taghvim al-Abadan. By examining some herbs that are useful for classical liver disease, some species are important in this article. Compared to traditional and classical medicinal species, common species include *Chichorium intybus*, *Aloe* and *Hypericum*.

Conclusion: Despite the enormous resources of traditional herbs that are useful for the liver, unfortunately, there are very few herbal remedies are known and used in the world that this paper has attempted to introduce into classical medicine.

Keywords: Liver; Medicinal Plants; Traditional Medicine; Classical Medicine

Please cite this article as: Rabizadeh F. Introducing Useful Medicinal Plants for Liver Diseases with the Use of Traditional and Classical References. *Med Hist J* 2019; 11(39): 45-62.

معرفی فهرستی از گیاهان دارویی مفید برای درمان بیماری‌های کبدی با استفاده از منابع سنتی و کلاسیک

فاطمه ربیع‌زاده^۱

۱. استادیار و هیأت علمی گروه زیست‌شناسی، دانشگاه خواران سمنان (فرزانگان)، سمنان، ایران. Email: Rabizadeh@fgusem.ac.ir

دریافت: ۱۳۹۷/۱۱/۲۳ پذیرش: ۱۳۹۸/۲/۲۳

چکیده

زمینه و هدف: کبد یکی از اعضای بسیار مهم و حیاتی در بدن است. در متون طب سنتی ایران، از آن به عنوان عضو ریسه ذکر شده است. بیماری‌هایی مانند، گرمی، سردی، خشکی و تری مزاج کبد، سده و انواع ورم‌های کبد و استسقاءها است در طب سنتی و بیماری‌هایی مانند، کبد چرب، زردی (یرقان)، هپاتیت در طب کلاسیک از این عضو حیاتی ایجاد می‌گردد. هدف از این مطالعه بررسی گیاهان دارویی سنتی است و قابل معرفی به طب کلاسیک است.

مواد و روش‌ها: جهت انجام این مطالعه از منابع معروف و شاخص طب سنتی مانند کتاب‌های مخزن الادویه و تقویم الابدان و برای شناسایی اسامی علمی این گیاهان از منابع علمی معتبر استفاده شده است.

یافته‌ها: فهرستی از گیاهان دارویی طب سنتی با نام علمی دقیق در این مقاله معرفی شدند. گونه‌های دارویی مشترک بین طب سنتی و کلاسیک مانند Chichorium Intybus (کاسنی)، جنس Aloe و انواع گونه‌های Hypericum معرفی شدند.

نتیجه‌گیری: با مقایسه گیاهان دارویی در طب سنتی و کلاسیک، گیاهان دارویی مطمئن‌تری برای درمان بیماری‌های کبدی یافت می‌شوند، اما گیاهان دارویی دیگری نیز در منابع دارویی سنتی وجود داشته است که در درمان بیماری‌های کبدی مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند که امروزه از دایره مطالعات طب کلاسیک به دلیل ناشناخته‌بودن کنار گذاشته شده‌اند.

واژگان کلیدی: کبد؛ گیاهان دارویی؛ طب سنتی؛ طب کلاسیک

مقدمه

استفاده از گیاهان دارویی سابقه بسیار طولانی دارد، به طوری که می‌توان آن را هم‌زمان با خلقت بشر دانست، تا اواخر قرن نوزدهم آنچه که به عنوان دارو مورد استفاده قرار می‌گرفت، از طبیعت و به طور عمده از گیاهان به دست می‌آمد. با پیشرفت سریع علوم از یکسو و مسائل اقتصادی از سوی دیگر مصرف داروهای گیاهی رو به کاهش رفت و داروهای مصنوعی و شیمیایی در بسیاری از موارد جایگزین آن‌ها شدند. تجربه چند دهه اخیر نشان داد که داروهای شیمیایی با تمام کارایی قابل توجه، آثار نامطلوب و ناگوار بسیاری همراه دارند و روشن شده است که کم‌تر ماده خالصی وجود دارد که دارای آثار سوء نباشد، به همین دلیل امروزه بازگشت به استفاده از گیاهان دارویی مورد توجه قرار گرفته است (۵-۱). عضو کبد به عنوان یکی از سه عضو ریسه در طب سنتی ایران در کنار دو عضو مغز و قلب شناخته می‌شود (۶). همچنین در طب کلاسیک نیز یکی از ارگان‌های مهم بدن شناخته شد است. کبد، اندام مهمی در بدن است که بدون آن ادامه حیات غیر ممکن است. کبد نقش مهمی در هضم و متابولیسم مواد غذایی به عهده دارد (۷). کبد به وزن تقریبی ۱۵۰۰ گرم، بزرگ‌ترین غده بدن است و دو لوب اصلی، راست و چپ دارد. شریان کبدی، که یک‌سوم خون کبد را تأمین می‌کند و از آئورت منشأ می‌گیرد (۸). مجموعه‌ای از مجاری صفراوی نیز در کبد وجود دارند که صفرا (که منشأ آن سلول‌های کبدی است) از طریق این مجاری خارج می‌شود. کبد اندامی است که می‌توان آن را کارخانه خون‌سازی و پالایشگاه خون و توزیع‌کننده مشتقات و متعلقات حاصل از خون نامید (۹). کبد بعد از تحویل گرفتن غذا از آن تغذیه می‌کند و آن را هم‌رنگ خون می‌سازد (۱۰). در کبد لیف عصب وجود ندارد، از رگ‌ها هر آنچه در کبد رفت و آمد دارند، عبارتند از رگ‌های مادر که آن‌ها نیز به نوبه خود پرزهای لیفمانندی را از خود جدا ساخته و در کبد پراکنده کرده‌اند (۱۱). کبد به واسطه شعبه رگ‌های باب که آن‌ها را ماسارقا نامند و اصل آن‌ها از قسمت مقعر کبد روییده است، ماده غذایی را از

معدة و روده‌ها می‌مکد و گوهر غذایی مکیده خود را در خود می‌پزد و به پختگی کامل می‌رساند؛ مواد پخته‌شده را می‌پالاید که به چهار قسمت می‌شود: ۱- خون صاف و بی‌آلایش؛ ۲- آب حاصل از پالایش خون؛ ۳- کف خون که به رنگ زرد (صفراپی) است؛ ۴- دردی و ته‌نشین که همان ماده سودایی است. کبد بعد از پخته گردانیدن و پالاییدن، مشتقات خون حاصله از پالایشگاه را توزیع و تقسیم کند. کبد برای انجام این توزیع و تقسیم، لوله‌های آماده کار در اختیار دارد (۱۲). وجود ۲۰-۱۰ درصد از کل کبد برای ادامه حیات کافی است، ولی با خارج کردن آن از بدن، مرگ در عرض ۲۴ ساعت اتفاق می‌افتد. کبد برای انجام بیشتر اعمال متابولیک بدن ضروری بوده و بیش از ۵۰۰ عمل مختلف را انجام می‌دهد. کارهای اصلی کبد عبارتند از: متابولیسم کربوهیدرات، پروتئین و چربی، ذخیره و فعال کردن ویتامین‌ها و مواد معدنی، تبدیل آمونیاک به اوره، متابولیسم استروئیدها، عم‌کردن به عنوان یک صافی، برای محافظت در برابر سیل مواد مضر که به خون سرازیر می‌شوند. کبد صفرا تولید می‌کند، نمک‌های صفراوی برای هضم و جذب چربی و ویتامین‌های محلول در چربی استفاده می‌شوند و بیلی‌روبین محصول نهایی انهدام گلبول‌های قرمز، در کبد ترکیب شده و از طریق صفرا دفع می‌شود (۱۳). در طب ایران، بسیاری از گیاهان دارویی ناشناخته و مفید برای بیماری‌های کبدی وجود دارند که به دلیل نشناختن نام‌های علمی آن‌ها کنار گذاشته شده‌اند. در واقع این مقاله می‌خواهد رویکردی را ارائه دهد که امکان پیش‌بینی موفقیت انتخاب یک گیاه برای خاصیت درمانی به طور قابل ملاحظه‌ای افزایش یابد (۱۴). در این راستا از منابع معتبر طب سنتی مانند کتاب‌های قانون و مخزن‌الادویه و تقویم الابدان که جزء کتب طب سنتی معتبرند و نیز مطالعه و مقایسه شیوه‌های درمانی برای بیماری‌های کبدی که در طب کلاسیک و طب سنتی بوده است، برای درمان بیماری‌های بهره گرفته شده است (۱۵)، چراکه کبد بزرگ‌ترین و مهم‌ترین عضو بدن می‌باشد که با سایر اعضای چون کلیه، شش‌ها، طحال، معده، دیافراگم، مفاصل و... ارتباط دارد (۱۶). یکی از درمان‌های

سنتی بیماری‌های کبد استفاده از رژیم غذایی مفید برای کبد است، چراکه تغذیه ناسالم علاوه بر صدمات جبران‌ناپذیر بر عضو کبد بر روی سایر اعضا نیز اثرات سوء دارد (۱۷). اهداف مقاله: ۱- معرفی بیماری‌های مربوط به کبد؛ ۲- تهیه فهرست گیاهان دارویی سنتی مناسب برای بیماری‌های کبدی از منابع معتبر طب سنتی؛ ۳- شناسایی گیاهان دارویی مورد استفاده در طب کلاسیک و مقایسه این دو منبع برای یافتن گیاهان دارویی مؤثرتر در بهبود بیماری‌های کبدی.

مواد و روش‌ها

جهت انجام این مطالعه دو منبع بسیار متفاوت شامل نسخ خطی و کتاب‌های مرجع طب سنتی مانند «مخزن الادویه» (عقیلی خراسانی)، «تقویم الابدان» (یحی بن عیسی بن علی بن جزله)، «مفرح القلوب، شرح قانونچه در طب» (حکیم ارزانی) و نیز در این راستا برای شناسایی و معرفی نام علمی گیاهان دارویی از کتاب‌های جدید مانند کتاب‌های «تطبیق نام‌های کهن گیاهان دارویی با نام‌های علمی» و «شرح تطبیقی گیاهان دارویی کهن» (احمد قهرمان و احمد رضا اخوت) و نیز کتاب «مروری بر کلیات طب سنتی ایران» (دکتر ناصری) مورد بررسی قرار گرفت. منابع علمی جدید و مقالات معتبر علمی که به معرفی گیاهان دارویی مورد استفاده در طب جدید می‌پردازد، نیز مورد مطالعه قرار گرفت.

یافته‌ها

بیماری‌های کبد در طب سنتی، شامل گرمی، سردی، خشکی و تری مزاج کبد، سده و انواع ورم‌های کبد و استسقاءها است. هر کدام از این بیماری‌ها در افرادی با مزاج‌های مختلف بروز دارد که با علت‌ها و علائم و گیاهان مفید برای هر کدام از این بیماری‌ها در این کتاب ذکر شده است (جدول ۱)، در حالی که بیماری‌های مهم کبدی در طب جدید شامل ۱- کبد چرب: یعنی رسوب ذرات درشت چربی در سلول‌های کبد که به جا به جاشدن ارگان‌های داخل سلولی منجر می‌شود، اما فعالیت آن‌ها را مختل نمی‌سازد. این عارضه در حال حاضر نسبتاً شایع بوده و روز به روز ارزش

بیشتری در بیماران مزمن کبدی (که علت خاصی برای بیماری‌شان پیدا نمی‌شود) پیدا می‌کند (۱۸)؛ ۲- زردی (یرقان): مشهورترین نشانه بیماری‌های کبدی در بین مردم زردی است. به علت عدم اطلاع بسیاری از مردم زردی را معادل هپاتیت، یعنی یک بیماری می‌دانند، در حالی که زردی نشانه بیماری است نه خود بیماری. علت زرد شدن بیمار رسوب رنگدانه‌ای به نام بیلی‌روبین در مخاطات مثل سفیدی چشم و پوست می‌باشد. با توجه به سیر سوخت و ساز این رنگدانه نشانه زردی می‌تواند به علت اختلالات خونی، بیماری‌های کبدی، بیماری‌های عفونی، مصرف برخی مواد شیمیایی و غذایی مثل هویج باشد. زردی به تنهایی نمی‌تواند دال بر بیماری کبدی باشد (۱۹)؛ ۳- هپاتیت حاد ویروسی: این بیماری یک التهاب شایع کبدی است که به وسیله ویروس‌های هپاتیت A، B، C، D و E ایجاد می‌گردد (۲۰)؛ ۴- سیروز کبدی: بیماری مزمن کبدی است که به دلیل افزایش بافت فیبری، ساختمان طبیعی آن نابود می‌شود و می‌تواند در نتیجه ابتلا به بیماری‌های کبدی مثل هپاتیت B، بیماری کبد الکلی (بیماری ناشی از مصرف زیاد الکل) و بیماری‌های خود ایمنی باشد (۲۱).

فهرستی از گیاهان دارویی مؤثر در درمان بیماری‌های کبدی با ۱۱۲ گونه از کتاب مخزن الادویه و ۷۸ گونه از کتاب تقویم الابدان برای درمان بیماری‌های کبدی همراه با خواص دارویی و طبیعت این گیاهان معرفی شدند (جدول ۲). نمودار درصد طبیعت‌های گیاهان دارویی سنتی مفید برای بیماری‌های کبدی در مخزن الادویه نشان داد که ۶۵٪ گیاهان دارویی مفید کبد دارای طبیعت گرم و خشک و ۱۷٪ دارای طبیعت سرد و تر و ۴٪ دارای طبیعت گرم و تر و ۱۲٪ دارای طبع سرد و خشک و ۲٪ دارای طبیعت معتدل هستند (شکل ۱).

۱- بررسی گیاهان دارویی برای بیماری کبد در طب کلاسیک

امروزه گیاهان دارویی جایگاه ارزشمند خود را در درمان بیماری‌های انسان‌ها به خصوص بیماری‌های مربوط به کبد دوباره به دست آورده است. محققین طب جدید با بررسی‌هایی که روی بسیاری از گیاهان انجام داده‌اند، اهمیت گیاهان دارویی را در درمان بیماری‌های کبدی به اثبات رسانده‌اند.

جدول ۳ برخی از گیاهان دارویی معروف در درمان بیماری‌های کبدی و نوع درمانی که این گیاهان دارد را گزارش می‌دهد.

بحث

بیماری‌های کبد در طب سنتی و کلاسیک در این تحقیق ارائه گردید، اغلب بیماری‌های کبد در طب سنتی به نوع مزاج افراد بستگی دارد (۲۲) و برخی بیماری‌ها بین طب سنتی و کلاسیک مشترک هستند، مانند بیماری یرقان یا زردی و البته کبد‌های چرب به نوعی با گرمی‌های جگر در طب سنتی مرتبط هستند (۲۲-۲۳). نوع بیماری کبدی در طب سنتی با ذکر علائم و نوع طبع مزاج‌ها و گیاهان دارویی مربوط به هر کدام به طور جزئی و مفصل بیان شد. همچنین در ذیل هر گیاه دارویی سنتی خواص این گیاه و موارد مصرف آن نیز ذکر شده است. در این مقاله ۱۱۲ گونه دارویی از کتاب مخزن الادویه و ۷۸ گونه از کتاب تقویم الابدان ذکر شد. خانواده‌های گیاهی مشترک بین دو منبع در این میان شامل خانواده‌های Asteraceae، Cucurbitaceae و Apiaceae است که گونه‌های خیار، کدو، خربزه و هندوانه ابوجهل از خانواده Cucurbitaceae، گونه‌های کاسنی، غافث و افسنطین از خانواده Asteraceae و گونه‌های کرفس و زیره از خانواده Apiaceae است. نام سنتی و نام فارسی و برخی نام هندی این گیاهان همراه با نام علمی و خانواده این گیاهان و همچنین خواص دارویی و طبیعت گیاهانی که از منبع مخزن الادویه استخراج گردید. اغلب گیاهان مورد استفاده در طب سنتی برای درمان بیماری‌های کبدی دارای طبیعت گرم و خشک هستند (۶۳٪) و پس از آن گیاهان با طبع سرد و خشک، سرد و تر، گرم و تر و معتدل هستند که به ترتیب با درصدهای ۱۷٪، ۱۲٪، ۴٪ و ۲٪ حضور دارند. طبیعت‌های سرد گیاهان اغلب برای بیماری‌هایی که از گرمی کبد و برای درمان التهاب کبد ناشی می‌شوند و طبیعت‌های گرم گیاهان اغلب برای مفتاح سده کبد (بازکننده مجاری بسته‌شده در کبد) در طب سنتی استفاده می‌شده است (۱۷٪). گیاهان دارای طبع سرد مانند Carica Papaya L. (ببیهه، پپییهه، پیپته)،

Cornus Mas (زغال‌اخته) برطرف‌کننده التهاب کبد، Cucumis Vulgaris (هندوانه)، Viola Tricolor (خرفه)، (جامون)، تسکین‌دهنده گرمی کبد و گیاهان دارای طبع گرم مانند Sempervivum Arboretum (همیشه‌بهار)، Arvensis Lenkoranicum Sedum (ابرون صغیر)، Althaea Sp. Lutea L. Gentiana, Anagalis (کوشادر)، (خبازی)، Juncea Brassica (خردل)، Calamintha Incana (راسن)، Nardostachys Jatamansi (سنبل)، Aloe Vera (صبر زرد)، Aquilaria Malaccessis (عود)، Officinalis Lepidium (غاریقون)، Pistacia Vera (پسته)، Draba (قنابری)، Petroselinum Crispum L. (کرفس)، Seseli Tortuosum. (کاشم)، Piper Cubeba (کبابه)، Capparis Spinosa (کبر)، Cuscuta Epilinum (کشوت)، Chamaepitys Ajuga Arum Maculatum (کمافیطوس)، Asparagus Adsendens (هلیون)، Hypericum Ciliatum (هیوفاریقون) مفتاح سده کبد (بازکننده مجاری بسته‌شده در کبد) استفاده می‌شدند، البته همه گیاهان در این فهرست ذکرشده قرار نمی‌گیرند برخی از گیاهان برای درمان بیماری‌های یرقان و زردی استفاده می‌شدند، مانند گیاهان Melo Cucumis (بطیخ یا خربزه)، Aloe Vera (صبر زرد)، Rumex Acetosa (حماض)، Pinus Cembra (صنوبر)، Officinalis Polyporus (غاریقون) و Chichorium Intybus (هندباء) و همچنین گیاهانی که مقوی کبد هستند نیز در این تحقیق مورد بررسی قرار گرفت، مانند گیاهان Malus Orientalis (تفاح یا سیب)، Eugenia Jambolana (جامون)، Officinale Zingiber (زنجبیل)، Fumaria Officinalis (شاهتره)، Aquilaria Malaccessis (عود)، Elephantum Feronia (کویت)، Pistacia Lentiscus (مصطکی)، Officinale Zingiber (زنجبیل)، Cinnamomum Bejolghota (سلیخه) (جدول ۲). ۲۹ گونه گیاه دارویی مورد استفاده در بیماری‌های کبد در دو منبع مخزن الادویه و تقویم الابدان مشترک هستند که شامل

مصطکی، کرفس، اسارون، افسنطین، عافث، کبر، کشوث، همیشه‌بهار، حنظل، هنداونه ابوجهل، خربزه، کدو، سوسن، صبر زرد، خبازی، غاریقون، خرفه، خردل، عناب، سیب، عود، بنفشه، زنجبیل، نیلوفر، خزیره، خیار، هند بآ (کاسنی)، سنبل، زرشک است. گونه‌های مشترک بین دو منبع معتبر در طب سنتی درصد احتمال موفقیت و امکان پیشنهاد این گیاهان را در درمان بیماری‌های کبدی افزایش داد.

برخی از گیاهان دارویی در طب کلاسیک و جدید از منابع علمی جدید و مقالات بررسی شد که شامل گونه‌های *Chichorium Intybus*, *Berberis Vulgaris*, *Taraxacum officinale*, *Lawsonia Inermis*, *Aloe Barbadensis*, *Ampelopsis Sinica*, *Oxalis*, *Hypericum*, *Operculina Turpethum*, *Corniculata*, *Silybum*, *Chelidonium Majus*, *Perforatum* و *Marianum* (جدول ۳) است. این گونه‌ها در تحقیقات پزشکی جدید برای درمان انواع بیماری‌های کبدی مانند هپاتیت، یرقان و زردی و سمیت‌های کبدی و انواع صدمات کبدی تأثیرات مثبت خوبی را از خود نشان داده‌اند و نیز با مقایسه گونه‌های گیاه دارویی که در طب سنتی و کلاسیک ارائه شده است، نشان داده شد که برخی از گونه‌های گیاهی مشترک بین دو منبع و نیز دارای تأثیرات بیشتری از سایر گیاهان در درمان بیماری‌های کبدی دارند، مانند گونه‌های *Chichorium Intybus* (کاسنی)، جنس *Aloe* و به خصوص انواع گونه‌های *Hypericum* که هم در طب سنتی و هم در طب کلاسیک دارای اثرات بسیار مفیدی در درمان بیماری‌های کبدی هستند. خواص دارویی این گیاهان در طب سنتی در مخزن الادویه و آشامیدن آن جهت کزاز و تفتیح سده معده و کبد و امعا و در طب کلاسیک شامل سمیت کبد، صدمات کبد، درمان مزمن هپاتیت C است. Li و همکارانش (۲۴) ۱۸۱ گونه گیاه دارویی را از منابع طب سنتی چین و مفید برای عضو کبد بررسی کردند و ۵۴ خانواده گیاه دارویی سنتی چین که به عنوان دردهای کبدی معرفی شده است که مهم‌ترین آن‌ها شامل *Gentianaceae* (۵۴٪)، *Asteraceae* (۱۲٪)، *Papaveraceae* (۹٪)، *Lamiaceae*

(۶٪) و... که این خانواده‌های دارویی در این مطالعه نیز ذکر شده است. Guan و Xiong (۲۵) گونه‌های دارویی چین را معرفی می‌کنند، گونه دارویی *Silymarin* (*Silybum Marianum*) به عنوان گیاه دارویی بسیار مفید در درمان بیماری‌های کبدی معرفی می‌کنند که در این مطالعه نیز ثابت شده است. همچنین *Tharanga Napagoda* و همکارانش (۲۶) گونه‌های دارویی محدوده شمال استان سرلانکا را بررسی کرده‌اند، گونه‌های دارویی *Alternanthera Sessilis* از خانواده *Amaranthaceae* و *Scoparia Dulcis* L. از خانواده *Scrophulariaceae* به عنوان گیاهان دارویی مفید برای بیماری‌های کبدی ذکر شده‌اند که خانواده *Scrophulariaceae* با یافته‌های این مطالعه مشترک است.

نتیجه‌گیری

این تحقیق فهرستی از ۱۱۲ گونه گیاهان دارویی در طب سنتی را معرفی می‌کند که در درمان بیماری‌های مربوط به کبد نقش دارند که از دو منبع معتبر مخزن الادویه و تقویم الابدان استخراج شده است. تمامی این گیاهان دارویی دارای نام علمی قطعی است که توسط کتاب‌های شرح تطبیقی گیاهان داوریی (۳-۴) و مقالات جدید (۱۴) نامگذاری شده‌اند. با بررسی گیاهان دارویی مورد استفاده در طب کلاسیک و مربوط به بیماری‌های کبد برخی از گیاهان دارویی مشترک بین طب جدید و کلاسیک شناسایی شدند. با مقایسه گیاهان دارویی در طب سنتی و کلاسیک، گیاهان دارویی مشترک دارای اهمیت و ارزش بیشتری برای درمان بیماری‌های کبدی هستند، اما نکته‌ای که حائز اهمیت است، این است که گیاهان دارویی بسیار بیشتری در منابع دارویی سنتی وجود داشته است که به شکل‌های مختلف در درمان بیماری‌های کبدی مورد استفاده قرار گرفته که امروزه از دایره مطالعات طب کلاسیک به دلیل ناشناخته‌بودن کنار گذاشته شده‌اند.

جدول ۱: فهرست بیماری‌های کبد در طب قدیم (۲۷)

نام بیماری	مزاج‌ها	علت بیماری	علامت بیماری	گیاهان مفید
گرمی مزاج جگر	گرم	ملاقات چیزهای گرم که جگر را گرم کند و تناول نمودن آن‌ها	برطرف شدن اشتها و تشنگی بسیار و سرخی بول و دفع شدن صفرا بقی و اسهال	جو، کافور، گلاب، نعناع، کرفس، سکنجبین، کدو، اسفناج، مورد، کاسنی، کاهو، خرفه، همیشه بهار، عنب الثعلب، کشوث، ماءالجبن، هلیله زرد، طباشیر، ریوند چینی، انیسون
سردی مزاج جگر	سرد	به کاربردن چیزهایی که جگر را سرد کند و ملاقات آن‌ها		نعناع، کرفس، سکنجبین، مویز، زنجبیل، سنبل الطیب، صبر، بابونه، اکلیل الملک، زیره، دارچین، مرزنجوش
تری مزاج جگر	تر	ملاقات چیزهای تر که باعث رطوبت مزاج جگر شود و خوردن آن‌ها	بستگی بول و تنگی آن و کمی و تشنگی	تیهو، سرکه، دارچین، روغن بادام، زرشک، سنبل الطیب، اسارون، غافث، افسنطین، کرفس، صبر، انیسون، رازیانه، زعفران، بابونه، درمنه ترکی
خشکی مزاج جگر	خشک	کم چیز خوردن و به کاربردن چیزهایی که باعث خشکی جگر شود	لاغری بدن و خشکی آن و کمی بول و غلیظ بودن و بسیاری تشنگی	گلاب، عناب، کدو، اسفناج، روغن بادام، شیره جو، خشخاش، سیب، مغز بادام، مغز تخم کدو، همیشه بهار، خرفه، روغن بنفشه، نیلوفر، کاهو
ورم گرم در جگر	گرم	زیادتی خون و صفرا		شیره جو، سکنجبین، انار، خیار، گل سرخ، گشنیز، کاسنی، کدو، همیشه بهار، بابونه، خطمی، زرشک، کشوث، عنب الثعلب، روغن بادام، ماء الجبن، هلیله زرد، ریوند
ورم سرد در جگر	سرد	زیادتی بلغم یا سودا	سنگینی در طرف راست و سرفه اندک بی تب و تشنگی و سختی موضع اگر سبب سودا باشد و نرمی آن اگر سبب بلغم باشد	عود، نعناع، کرفس، سداب، افسنطین، سکنجبین، صبر، سنبل، مصطکی، سقر، ماء الجبن، بنفشه
ورم جگر که به چرک آمده باشد	گرم	این که از نیش ورمی در جگر باشد	تب اندک و به هم رسیدن لرز وقتی که ماده ورم چرک شود و دفع شدن چرک با براز یا قی	شیره جو، مرو، پیاز نرگس، خطمی، بابونه، اکلیل الملک، بنفشه، مصطکی، کرفس، رازیانه، تخم خربزه، تخم خیار، تخم کدو، کتیرا، صمغ عربی، اسفناج، چغندر، خبازی، روغن بادام، خشخاش، عناب، برنج
سده جگر	سرد	ورمی که در جگر باشد یا خلط غلیظ	درد و سنگینی و کشش زیر قبری‌های پایین در جانب راست	نخود، زیره، دارچین، کاسنی، رازیانه، کرفس، سکنجبین، افسنطین، زرشک، بابونه، اکلیل الملک، مصطکی، سنبل الطیب، اسارون، بادام تلخ
استسقای لحمی	تر	رطوبت بلغمی که به سبب سردی مزاج جگر و تری آن در جگر به هم رسیده و از آنجا خون به همه اعضا پراکنده شده باشد	ورم نرم در همه اعضا چنانکه هرگاه با انگشت فرو کنند، جای آن در عضو بماند و اول بار روده‌ها ورم کند	سکنجبین، دارچین، خردل، تیهو، نخود، خولنجان، سداب، کرفس، نعناع، زرشک، ریوند، رازیانه، غافث، افسنطین، سنبل الطیب، اصل السوس، بابونه، اکلیل الملک، جو، صبر، کبر، مصطکی، سنبل، اسارون
استسقای زقی	سرد و تر	مزاج جگر و تری آنکه لغایت باشد و این سردی و تری به	صدادادن شکم در وقت حرکت مانند خیکیکه باشد از آب	ماء الجبن، سکنجبین، عود، بلسان، صبر، انیسون، مصطکی، ریوند، افسنطین، غافث،

سوسن، رازیانه، حنظل، حب التیل، سقمونیا، فرقیون، مازریون		هم می‌رسد از خوردن شیرینی‌های سرد و آب‌های سرد که به افراط کشیده باشد		
غاریقون، کرفس، انیسون، غافث، مازریون، کبود، افسنطین، بابونه، اکلیل الملک، مرزنجوش، زیره، سعتر، رازیانه، سداب، اسارون، سنبل، شبت	هرگاه دست به شکم زنند و بکوبند آن را ظاهر شود، صدایی مثل صدای طبل	سردی مزاج جگر که بغایت باشد	مزاجی که حرارت داشته باشد	استسقای طبلی
زیره، نخود، لیموترش، ماء الجبن، سکنجبین، هلبله زرد، ریوند، مازریون، روغن بادام، صبر، بابونه، اکلیل الملک، خطمی، زعفران، جو، بنفشه، کاسنی	تشنگی و سرخی و تب با سایر علامت‌هایی که در استسقا باشد	مرض‌های گرم که باعث گرمی مزاج جگر شوند تا به هم رسد از او خونی که به کار آید و غذای بدن شود	گرم	استسقائی که با حرارت باشد

جدول ۲: فهرست گیاهان دارویی سنتی مفید برای کبد (۲۸)

ردیف	نام علمی	نام تیره	نام سنتی	خواص دارویی	طبیعت گیاه
۱	Sempervivum Arboretum L.	Crassulaceae	ابرون دیگر (همیشه بهار)	مفتح سده کبد و طحال	گرم و خشک
۲	Sedum Lenkoranicum	Crassulaceae	ابرون صغیر	مفتح سده کبد و طحال	گرم و خشک
۳	Hippophae Rhamnoides L.	Elaeagnaceae	ابوقانس	مقطع و ملطف و جالی و مفتح و مسهل بلغم و زردآب و استسقا را نافع و جهت استسقای کبد حار مجرب است	گرم و خشک
۴	Asarum Europaeum L.	Aristolochiaceae	اسارون	ملطف و محلل و مفتح و مقوی و منقی دماغ و اعصاب و معده و جگر و سپرز و گرده است و جهت تسکین اوجاع باطنی و استسقا و یرقان و ورم جگر	گرم و خشک
۵	Cucumis Melo L.	Cucurbitaceae	بطیخ (خربزه)	مفتح سدد و جهت استسقا و یرقان	سرد و تر
۶	Artemisia Absinthium L.	Asteraceae	افسنطین	امراض عین و گوش و دهان و حلق و معده و کبد و مرارة طحال	گرم و خشک
۷	Artemisia Maritima L.	Asteraceae	افسنطین	امراض عین و گوش و دهان و حلق و معده و کبد و مرارة طحال	گرم و خشک
۸	Artemisia Siversiana	Asteraceae	افسنطین	امراض عین و گوش و دهان و حلق و معده و کبد و مرارة طحال	گرم و خشک
۹	Anagalis Arvensis L.	Primulaceae	آناغالس	جالی و جاذب و مجفف بی‌لذع و مفتح سده و آشامیدن آن با شراب جهت گزیدن افعی و وجع کبد	گرم و خشک
۱۰	Malus Orientalis L.	Rosaceae	تَفَاح: سیب	مجموع آن مفرح و باغ طریقت و رطوبت لطیفه و مقوی دل و دماغ و جگر	سرد و خشک
۱۱	Carica Papaya L.	Caricaceae	بَبِیْهَه، پَبِیْهَه، پَبِیْهَه	جهت التهاب قلب و معده و کبد نافع المضار بطی الهضم و مولد بلغم و خون بلغمی	سرد و تر

۱۲	Cucumis Vulgaris L.	Cucurbitaceae	بطیخ هندی (هندوانه)	مسکن حدت صفرا و خون و تشنگی و مدر بول و مولد خون رقیق و بلغم شیرین و مرطب بدن و جهت حمیات محترقه رغب خالص و شخصی که در معده و کبد و صفرا متولد گردد.	سرد و تر
۱۳	Portulaca Oleracea	Portulacaceae	بَقْلَه الحَمَّاء (به) فارسی خرفه خرفه، به هندی (خلفه)	برگ و ساق آن جالی و مسکن صفرا و قانع آن و مسکن خون و حرارت جگر و معده	سرد و تر
۱۴	Viola Tricolor L.	Violaceae	بَنْفُسَج (بنفشه)	مسکن عطش وحدت خون و جهت حمیات حاره و جهت معده و کبد و طحال	سرد و تر
۱۵	Viola Odorata L.	Violaceae	بَنْفُسَج (بنفشه)	مسکن عطش وحدت خون و جهت حمیات حاره و جهت معده و کبد و طحال	سرد و تر
۱۶	Salix Acnophylla Boiss.	Salicaceae	خِلاف	ملطف و مقوی دماغ و قلب حار و مفتح سده جگر و عصاره آن مسهل بلغم و صفرا و سودا و تفتیح سده جگر و یرقان	سرد و تر
۱۷	Eugenia Jambolana Lam.	Myrtaceae	جامون (به معنی همسایه نهر)	مقوی معده و کبد حارین و تسکین حرارت معده و کبد و حدت صفرا و تشنگی	سرد و خشک
۱۸	Daucus Carota L. Subsp.	Apiaceae	جزر (به فارسی زردک یا کزر به هندی کاجر)	ملطف و مفتح سده جگر و جهت قطع بلغم و سرفه و درد سینه و معده و جگر	گرم و تر
۱۹	Gentiana Lutea L.	Gentianaceae	جَنْطِیَّانَا، به فارسی کوشادر	قابض و بغایت ملطف و جالی و محلل و منقی و مفتح سدد و مسکن اوجاع بارده و حمایت‌کننده قلب و رفع ورم جگر و سپرز	گرم و خشک
۲۰	Phillyrea Latifolia L.	Oleaceae	حب المَحَلَب (به) فارسی پیوند مریم و به هندی (کهیونی)	مفرح و مقوی حواس و جهت اخراج رطوبات غلیظه لرجه سینه و مقوی جگر و سپرز و مسکن اوجاع باطنی مانند کبد و طحال و کرده	گرم و خشک
۲۱	Rumex Acetosa L.	Polygonaceae	خَمَاض	امراض قلب و معده و کبد و امعا و سموم و غیرها جهت خفقان حار و التهاب معده و یرقان	سرد و خشک
۲۲	Rumex Acutus L.	Polygonaceae	خَمَاض	امراض قلب و معده و کبد و امعا و سموم و غیرها جهت خفقان حار و التهاب معده و یرقان	سرد و خشک
۲۳	Rumex Conglomeratus	Polygonaceae	خَمَاض	امراض قلب و معده و کبد و امعا و سموم و غیرها جهت خفقان حار و التهاب معده و یرقان	سرد و خشک
۲۴	Rumex Elbursensis L.	Polygonaceae	خَمَاض	امراض قلب و معده و کبد و امعا و سموم و غیرها جهت خفقان حار و التهاب معده و یرقان	سرد و خشک

۲۵	Rumex Obtusifolius L.	Polygonaceae	حَمَاض	امراض قلب و معده و کبد و امعا و سموم و غیرها جهت خفقان حار و التهاب معده و یرقان	سرد و خشک
۲۶	Rumex Patientia L.	Polygonaceae	حَمَاض	امراض قلب و معده و کبد و امعا و سموم و غیرها جهت خفقان حار و التهاب معده و یرقان	سرد و خشک
۲۷	Rumex Scutatus L.	Polygonaceae	حَمَاض	امراض قلب و معده و کبد و امعا و سموم و غیرها جهت خفقان حار و التهاب معده و یرقان	سرد و خشک
۲۸	Rumex Crispobtusifolius	Polygonaceae	حَمَاض	امراض قلب و معده و کبد و امعا و سموم و غیرها جهت خفقان حار و التهاب معده و یرقان	سرد و خشک
۲۹	Cucumis Colocynthis L.	Cucurbitaceae	حَنْظَلَه (هنداونه ابوجهل)	محلل و مقطع و مسهل اقسام بلغم و جاذب اخلاط بلغمیه از عمق بدن و سغوط آب تازه آن جهت رفع زردی چشم	گرم و خشک
۳۰	Althaea Sp.	Malvaceae	خُبَّازی (ختمی، پنیرک)	معتدل الهضم و ملین طبع و منضج و رادع و مفتاح سده کبد	گرم و خشک
۳۱	Malva Parviflora L.	Malvaceae	خُبَّازی (ختمی، پنیرک)	معتدل الهضم و ملین طبع و منضج و رادع و مفتاح سده کبد	گرم و خشک
۳۲	Malva Sp.	Malvaceae	خُبَّازی (ختمی، پنیرک)	معتدل الهضم و ملین طبع و منضج و رادع و مفتاح سده کبد	گرم و خشک
۳۳	Malva Sylvestris L.	Malvaceae	خُبَّازی (ختمی، پنیرک)	معتدل الهضم و ملین طبع و منضج و رادع و مفتاح سده کبد	گرم و خشک
۳۴	Brassica Juncea L.	Ranunculaceae	خردل	مفتح سدد و مدر فضلات امراض الراس و المعده و الکبد و الطحال و تسکین درد جگر بارده	گرم و خشک
۳۵	Saccharum Officinarum L.	Poaceae	سُكَّر (نیشکر)	جهت تقویت ارواح و قوی و کبد و تحلیل ریاح امعا و تقویت باه و تولید خون صالح	گرم و تر
۳۶	Equisetum Arvense L.	Equisetaceae	ذَنَب الخَیْلِ		سرد و خشک
۳۷	Foeniculum Vulgare L.	Apiaceae	رازیانج (بادیان)	مجموع آن مفتاح سدد مجاری سینه و کبد و طحال و گرده	گرم و خشک
۳۸	Calamintha Incana L.	Lamiaceae	راسن	مفتح سده جگر و مسکن اوجاع بارده کبد و مفاصل	گرم و خشک
۳۹	Aristolochia Longa L.	Aristolochiaceae	زَراوَنَد	تنقیه سینه و کبد	گرم و خشک
۴۰	Cornus Mas L.	Cornaceae	زَقَال (زغال اخته)	جهت اسهال و قرحه امعا و تقویت آن و تسکین عطش و التهاب معده و کبد و غلیان خون و صفرا	سرد و خشک

۴۱	Zingiber Officinale Rosc.	Zingiberaceae	زنجبیل	مقوی قوت حافظه و هاضمه و معده و کبد و مفتح سده جگر	گرم و خشک
۴۲	Cinnamomum Bejolghota	Lauraceae	سَلِیخَه	مقوی اعضا و معده و کبد	گرم و خشک
۴۳	Hyacinthus Orientalis	Liliaceae	سنبل فارسی	مفتح سده دماغی و معده و کبد و مقوی دماغ و فم معده و جگر بارد و مسخن آن‌ها	گرم و تر
۴۴	Nardostachys Jatamansi	Valerianaceae	سنبل: سنبل هندی	مفتح سده دماغی و معده و کبد و مقوی دماغ و فم معده و جگر بارد و مسخن آن‌ها	گرم و خشک
۴۵	Glycyrrhiza Glabra L.	Fabaceae	سُوس	علل رثه و کبد و مثانه و التهاب جهت	گرم و خشک
۴۶	Iris Florentina L.	Iridaceae	سوسن	جهت امراض رثه و وجع طحال و کبد	گرم و در تری و خشکی معتدل
۴۷	Fumaria Officinalis L.	Fumariaceae	شاهتره	مفتح سده کبد و طحال و مقوی کبد و معده و صاف‌کننده خون	سرد و خشک
۴۸	Fumaria Parviflora	Fumariaceae	شاهتره	مفتح سده کبد و طحال و مقوی کبد و معده و صاف‌کننده خون	سرد و خشک
۴۹	Aloe Vera L.	Liliaceae	صبر	مفتح سدد و کبد و زائل‌کننده یرقان و تفتیح سده کبد	گرم و خشک
۵۰	Pinus Cembra L.	Pinaceae	صنوبر	یک مثقال از لحا و برگ آن با ماءالعسل جهت علل کبد و ورم و امراض جگر و یرقان و استسقا	گرم و خشک
۵۱	Pinus Eldarica	Pinaceae	صنوبر	یک مثقال از لحا و برگ آن با ماءالعسل جهت علل کبد و ورم و امراض جگر و یرقان و استسقا	گرم و خشک
۵۲	Pinus Halepensis	Pinaceae	صنوبر	یک مثقال از لحا و برگ آن با ماءالعسل جهت علل کبد و ورم و امراض جگر و یرقان و استسقا	گرم و خشک
۵۳	Pinus Nigra	Pinaceae	صنوبر	یک مثقال از لحا و برگ آن با ماءالعسل جهت علل کبد و ورم و امراض جگر و یرقان و استسقا	گرم و خشک
۵۴	Pinus Orientalis	Pinaceae	صنوبر	یک مثقال از لحا و برگ آن با ماءالعسل جهت علل کبد و ورم و امراض جگر و یرقان و استسقا	گرم و خشک
۵۵	Pinus Pinea L.	Pinaceae	صنوبر	یک مثقال از لحا و برگ آن با ماءالعسل جهت علل کبد و ورم و امراض جگر و یرقان و استسقا	گرم و خشک
۵۶	Pinus Sylvestris L.	Pinaceae	صنوبر	یک مثقال از لحا و برگ آن با ماءالعسل جهت علل کبد و ورم و امراض جگر و یرقان و استسقا	گرم و خشک
۵۷	Anacyclus Pyrethrun	Asteraceae	عاقِرِرها	استسقا جهت	گرم و خشک

۵۸	Zizyphus Jujuba	Rhamnaceae	عناب	صاف‌کننده خون و مولد خون صالح و مسکن التهاب و تشنگی و حدت خون و گرمی و وجع جگر و گرده و اصلاح فساد کبد	معتدل
۵۹	Vitisvinifera L.	Vitaceae	عنب	تولید خون صالح و مصفی خون و اوفق به حال معده و کبد	گرم و تر
۶۰	Aquilaria Malaccessis Lam.	Thymelaeaceae	عود	منافع آن ملطف و مفتح سدد و مفرح و مقوی اعصاب و حواس و قوای دماغی و قلب و کبد	گرم و خشک
۶۱	Prunus Avium L.	Rosaceae	قُرَاصِیا (آلو)	مسکن حدت و حرارت و ثور آن صفرا و خون و غشیان و قی صفراوی و اسهال و مقوی معده و کبد حار	سرد و خشک
۶۲	Laurus Nobilis L.	Lauraceae	غار (باهستان)	آشامیدن حب آن جهت تحلیل رباح غلیظه و مقص و قولنج و امراض جگر و آشامیدن دهن آن با شراب انگوری جهت وجع کبد	گرم و خشک
۶۳	Polyporus Officinalis	Polyporaceae	غاریقون	مفتح سدد خصوص سده کبد و گرده آشامیدن یک درم تا یک مثقال آن با ریوند جهت امراض جگر و معده و ترش شدن طعم در معده و با سکنجبین جهت یرقان سدی	گرم و خشک
۶۴	Eupatorium Cannabinum L.	Asteraceae	غافث	ملطف و مقطع و جاذب و جالی و مفتح سده جگر و عصاره آن جهت اوجاع کبد و تفتیح سدد آن و سده طحال و تقویت کبد و تحلیل اورام آن	گرم و خشک
۶۵	Pistacia Vera L.	Anacardiaceae	فُسْتُق (پسته)	جهت برودت کبد و تفتیح سده کبد و منقی کبد	گرم و خشک
۶۶	Cucumis Sativus L.	Cucurbitaceae	قَدَّ (خیار)	تسکین حرارت صفرا و خون و التهاب احشا و دفع تشنگی و تفتیح سده جگر و ادرار بول و اخراج حصاه و رفع یرقان	سرد و تر
۶۷	Cucumis Colocynthis L. Syn: Citrulluscolocynthis (L.)	Cucurbitaceae	قَرَع (کدو)	مبرد و مرطب و مفتح سدد و مدر بول و ملین بطن و زائل‌کننده یرقان	سرد و تر
۶۸	Syzygium Aromaticum L.	Myrtaceae	قَرْنَفُل (میخک)	با قوت تریاقیت و تفریح اعضاالرأس مقوی ارواح و اعضای ریسه باطنیه و حافظ آن‌ها و قوت هاضمه و امعا و کبد و گرده بارده و جهت استسقای لحمی	گرم و خشک
۶۹	Stachys Officinalis L.	Lamiaceae	قَسْطَرُون	جميع اجزای آن با قوت تریاقیت اعضاالرأس و مقدار یک درم آن با عسل و سرکه جهت امراض کبد و طحال و با شراب جهت یرقان	گرم و خشک
۷۰	Atriplex Hastata L.	Chenopodiaceae	قَطَف (سرمه)	تناول برگ پخته آن سریع الهضم و مولد خلط صالح و موافق کبد حار	سرد و تر
۷۱	Atriplex Hortensis L.	Chenopodiaceae	قَطَف	تناول برگ پخته آن سریع الهضم و مولد خلط صالح و موافق کبد حار	سرد و تر

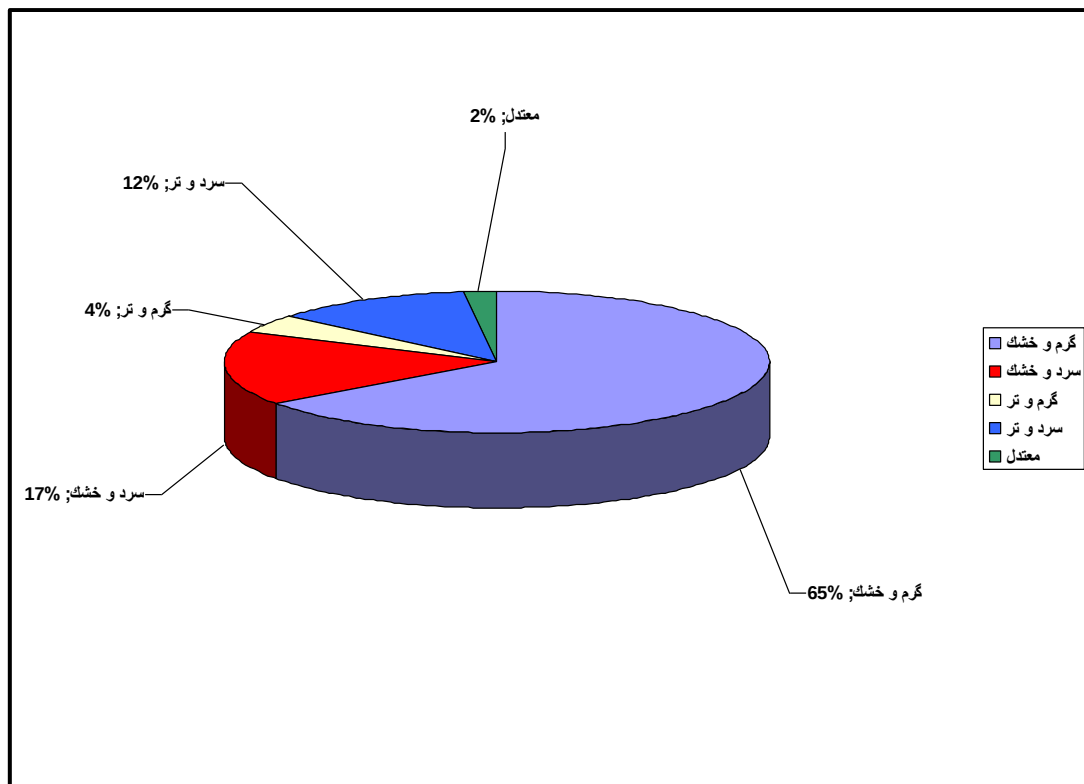
۷۲	Atriplex Rosea L.	Chenopodiaceae	قَطَف	تناول برگ پخته آن سریع الهضم و مولد خلط صالح و موافق کبد حار	سرد و تر
۷۳	Lepidium Draba L.	Brassicaceae	قُنَابَری	مفتح سده کبد و طحال و آشامیدن آب آن اطلاق طبیعت و رفع یرقان	گرم و خشک
۷۴	Apium Graveolens L.	Apiaceae	کَرَفَس	تفتیح سده جگر و کبد و طحال	سرد و تر
۷۵	Petroselinum Crispum L.	Apiaceae	کَرَفَس	تفتیح سده جگر و کبد و طحال	گرم و خشک
۷۶	Seseli Tortuosum L.	Apiaceae	کاشیم (تخم آنرا بفارسی گل پر)	مفتح سده جگر	گرم و خشک
۷۷	Piper Cubeba L.	Piperaceae	کبابه، بهندی کباب چینی	مفتح سدد کبد و احشا و گرده و محلل ریاح و دافع امراض کبد و طحال	گرم و خشک
۷۸	Capparis Spinosa L.	Capparidaceae	کَبَر	مفتح سده کبد و با فلفل و سداب جهت تفتیح سده کبد بارده	گرم و خشک
۷۹	Capparis Decidua	Capparidaceae	کَبَر	مفتح سده کبد و با فلفل و سداب جهت تفتیح سده کبد بارده	گرم و خشک
۸۰	Cuscuta Epilinum	Convolvulaceae	کُشوٹ	مفتح سده معده و کبد و جهت ضعف معده و جگر	گرم و خشک
۸۱	Cuscuta Epithymum	Convolvulaceae	کُشوٹ	مفتح سده معده و کبد و جهت ضعف معده و جگر	گرم و خشک
۸۲	Cuscuta Hyalina	Convolvulaceae	کُشوٹ	مفتح سده معده و کبد و جهت ضعف معده و جگر	گرم و خشک
۸۳	Cuscuta Monogyna	Convolvulaceae	کُشوٹ	مفتح سده معده و کبد و جهت ضعف معده و جگر	گرم و خشک
۸۴	Cuscuta Planifolia	Convolvulaceae	کُشوٹ	مفتح سده معده و کبد و جهت ضعف معده و جگر	گرم و خشک
۸۵	Cuscuta Europaea L.	Convolvulaceae	کُشوٹ	مفتح سده معده و کبد و جهت ضعف معده و جگر	گرم و خشک
۸۶	Ajuga Chamaepitys (L.)	Lamiaceae	کُمَافِطُوس	مفتح سده کبد و طحال	گرم و خشک
۸۷	Ajuga Iva L.	Lamiaceae	کُمَافِطُوس	مفتح سده کبد و طحال	گرم و خشک
۸۸	Carum Bulbocastanum	Apiaceae	کَمُون (زیره)	آشامیدن آن جهت تقویت معده و امعا و کبد و گرده و مسخن و ملطف و مقطع و محلل و مجفف و قابض اعضاالرأس	گرم و خشک
۸۹	Carum Carvi L.	Apiaceae	کَمُون (زیره)	آشامیدن آن جهت تقویت معده و امعا و کبد و گرده و مسخن و ملطف و مقطع و محلل و مجفف و قابض اعضاالرأس	گرم و خشک
۹۰	Carum Copticum	Apiaceae	کَمُون (زیره)	آشامیدن آن جهت تقویت معده و امعا و کبد و گرده و مسخن و ملطف و مقطع و محلل و مجفف و قابض اعضاالرأس	گرم و خشک
۹۱	Cuminum Cyminum L.	Apiaceae	کَمُون (زیره)	آشامیدن آن جهت تقویت معده و امعا و	گرم و خشک

	کبد و گرده و مسخن و ملطف و مقطع و محلل و مجفف و قابض اعضاالرأس				
۹۲	Feronia Elephantum	Rutaceae	کَویت	مفرح و قابض و مقوی قلب حار و معده و کبد	سرد و خشک
۹۳	Arum Maculatum L.	Araceae	لُوف (کبیر)	ملطف و مخرج و مقطع اخلاط غلیظه لزجه و مفتاح سدد و بغایت جالی اعضاالعین قطور	گرم و خشک
۹۴	Arum Italicum L. Syn: Arum Neglectum	Araceae	لُوف (کبیر)	ملطف و مخرج و مقطع اخلاط غلیظه لزجه و مفتاح سدد و بغایت جالی اعضاالعین قطور	گرم و خشک
۹۵	Celastrus Paniculatus	Celastraceae	مَالکَنکنی	تقویت معده و هاضمه و اشتهای طعام و کبد و باه و رفع ضعف آن‌ها	گرم و خشک
۹۶	Linaria Vulgaris	Scrophulariaceae	مُخَلَصَه	تقویت معده و کبد و طحال	گرم و خشک
۹۷	Pistacia Chia	Anacardiaceae	مَصطَکی	ملطف و محلل و جالی و قابض و مقوی قوی و اعضای ریسه و آشامیدن آن جهت تقویت معده و امعا و کبد و گرده	گرم و خشک
۹۸	Pistacia Lentiscus L.	Anacardiaceae	مَصطَکی	ملطف و محلل و جالی و قابض و مقوی قوی و اعضای ریسه و آشامیدن آن جهت تقویت معده و امعا و کبد و گرده	گرم و خشک
۹۹	Nymphaea Alba L.	Nymphaeaceae	نیلوفر	مقوی دل و دماغ و مسکن حرارت آن‌ها و تشنگی اعضاالرأس	سرد و تر
۱۰۰	Asparagus Adsensens	Asparagaceae	هلیون	مفتح سده کبد و طحال و گرده	گرم و خشک
۱۰۱	Asparagus Corunda	Asparagaceae	هلیون	مفتح سده کبد و طحال و گرده	گرم و خشک
۱۰۲	Asparagus Officinalis L.	Asparagaceae	هلیون	مفتح سده کبد و طحال و گرده	گرم و خشک
۱۰۳	Asparagus Ramosus	Asparagaceae	هلیون	مفتح سده کبد و طحال و گرده	گرم و خشک
۱۰۴	Asparagus Stipularis	Asparagaceae	هلیون	مفتح سده کبد و طحال و گرده	گرم و خشک
۱۰۵	Chichorium Intybus L.	Asteraceae	هندباء	مفتح و مسکن حدت صفرا و خون و تشنگی اعضاالرأس آشامیدن آن جهت تفتیح سده کبد و طحال و یرقان و استسقای حار و تفتیح سده احشا و عروق و تقویت جگر و تسکین حرارت خون و تشنگی	سرد و خشک
۱۰۶	Chondrilla Juncea L.	Asteraceae	هندباء	مفتح و مسکن حدت صفرا و خون و تشنگی اعضاالرأس آشامیدن آن جهت تفتیح سده کبد و طحال و یرقان و استسقای حار و تفتیح سده احشا و عروق و تقویت جگر و تسکین حرارت خون و تشنگی	سرد و خشک
۱۰۷	Cichorium Pumilum	Asteraceae	هندباء	مفتح و مسکن حدت صفرا و خون و تشنگی اعضاالرأس آشامیدن آن جهت تفتیح سده کبد و طحال و یرقان و استسقای حار و	سرد و خشک

	تفتیح سده احشا و عروق و تقویت جگر و تسکین حرارت خون و تشنگی				
۱۰۸	Hypericum Ciliatum L.	Hypericaceae	هیوفاریقون	آشامیدن آن جهت کزاز و تفتیح سده معده و کبد و امعا	گرم و خشک
۱۰۹	Hypericum Coris L.	Hypericaceae	هیوفاریقون	آشامیدن آن جهت کزاز و تفتیح سده معده و کبد و امعا	گرم و خشک
۱۱۰	Hypericum Perforatum L.	Hypericaceae	هیوفاریقون	آشامیدن آن جهت کزاز و تفتیح سده معده و کبد و امعا	گرم و خشک
۱۱	Hypericum Barbatum L.	Hypericaceae	هیوفاریقون	آشامیدن آن جهت کزاز و تفتیح سده معده و کبد و امعا	گرم و خشک
۱۱۲	Mandragora Officinarum L.	Solanaceae	یبروح الصنم	-	سرد و خشک

جدول ۳: گیاهان دارویی مناسب برای درمان بیماری‌های کبد در طب جدید

ردیف	نام علمی	تیره	نوع بیماری	منابع
۱	Ampelopsis Sinica	Vitaceae.	هیپاتیت B.	(۲۹)
۲	Berberis Vulgaris	Berberidaceae	کبد چرب.	(۳۰)
۳	Chichorium Intybus	Asteraceae	درمان مشکلات کبدی، مانند حالت سکون Bilary Sluggishness، از کبد، انسداد صفراوی، یرقان و بزرگ شدن طحال.	(۳۱)
۴	Taraxacum Officinale	Asteraceae	تحریک کبد و کیسه صفرا و درمان بسیاری از مشکلات کبدی و هیپاتیت.	(۳۲)
۵	Lawsonia Inermis	Lytraceae	درمان مشکلات کبدی مانند زردی و بزرگی کبد و سرطان کبد.	(۳۳)
۶	Aloe Barbadensis	Asphodeliaceae	هیپاتیت، کمک به تحریک کبد برای انجام وظایف خود به طور معمول و درمان یرقان و بزرگ شدن کبد.	(۳۴)
۷	Oxalis Corniculata	Oxalidaceae	درمان یرقان، بهبود صدمات کبدی.	(۳۵)
۸	Operculina Turpethum	Convolvulaceae	درمان زردی، سمیت کبدی.	(۳۶)
۹	Hypericum Perforatum	Hypericaceae	سمیت کبد، صدمات کبد، درمان مزمن هیپاتیت C.	(۳۷)
۱۰	Chelidonium Majus	Papaveraceae	صدمات کبدی، درمان اختلالات صفراوی و سوءهاضمه و در درمان هیپاتیت.	(۳۸)
۱۱	Silybum Marianum	Compositae	سمیت کبد، محافظت کبد از سموم حاصل از استامینوفن و خواص آنتی‌اکسیدانی و ضد التهابی و کمک به کبد در ترمیم و رشد سلول‌های جدید درمان هیپاتیت الکلی و سیروز الکلی یا هیپاتیت مزمن و هیپاتیت ویروسی و اثر سم‌زدایی قارچ (Amanita Phalloides) که منجر به آسیب کبدی و مرگ می‌شود، اثر ضد سرطان داشته و باعث توقف سلول‌های سرطانی از تقسیم و تولید مثل و کوتاه شدن طول عمر خود و کاهش خون به تومورها.	(۳۹-۴۰)
۱۲	Larrea Tridentata	Zygophyllaceae	صدمات کبدی، درمان انواع عفونت‌های باکتریایی و ویروسی از جمله درمان افراد مبتلا به اچ‌آی‌وی و خیلی موارد شدید بیماری کبدی (از جمله نارسایی کبد بزرگ).	(۴۱)

شکل ۱: نمودار درصد طبایع گیاهان مفید برای بیماری‌های کبد

References

1. Pardode-Santayana M, Pieroni A, Puri RK. Ethnobotany in the New Europe: people, Health and Wild Plant Resources. New York: Berghahn Books; 2010.
2. Ghandi AR, Zolfaghari B, Shmashyan SH. Necessity, Importance and Application of Traditional knowledge in Different Ethnicities. *Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine* 2011; 2(2): 161-176.
3. Ghahraman A, Okhovat AR. Matching names of ancient herbs, with scientific names. Tehran: Tehran University Publications; 2002.
4. Ghahraman A, Okhovat AR. Comparative description of ancient herbs. Tehran: Tehran University Publications; 2002.
5. Aynehchi Y. Pharmacognosy and Medicinal Plants of Iran. Tehran: Tehran University Publication; 1986.
6. Al-Choghmini al-Khwarizmi M. The Law of Atheism, Proofreading and Translated by Ismail Nazim. Tehran: Abje Publishing; 1991
7. Escott-Stump S. Nutrition and Diagnosis-Related Care. 6th ed. US: Williams & Wilkins; 2008. p.435, 450.
8. Cotran R, Kumar S, Vinay F, Robbins N, Stanley L, Abbas AK. Robbins and Cotran pathologic basis of disease. 7th ed. Louis: Elsevier Saunders; 2005. p.878.
9. Smithuis R. liver: segments anatomy. Radiology Assistant. Philips. Available at: <https://www.radiologyassistant.nl/>.
10. Sallie R, Tredger JM, William R. Drug and the liver. *Biopharmaceutical Drug Disposition* 1991; 12: 251-259.
11. Häussinger D. Liver Regeneration. Berlin: De Gruyter; 2011. p.1.
12. Sun F, Hayami S, Ogiri Y, Haruna S, Tanaka K, Yamada Y, Tokumaru S, Kojo S. Evaluation of oxidative stress based on lipid hydroperoxide, vitamin C and vitamin E during apoptosis and necrosis caused by thioacetamide in rat liver. *Biochimica et Biophysica Acta* 2000; 1500(2): 181-185.
13. Suzuki K, Tanaka M, Watanabe N, Saito S, Nonaka H, Miyajima A. P75 Neurotrophin receptor is a marker for precursors of stellate cells and portal fibroblasts in mouse fetal liver. *Gastroenterology* 2008; 135(1): 270-281.
14. Rabizadeh F, Okhovat A. Improving Certainty in Employment of Medicinal Plants of Traditional Medicine by Determination of Their Scientific Names. *JITM* 2010; 1(3): 265-286.
15. Emtiazy M, Keshavarz M, Khodadoost M, Kamalinejad M, Gooshahgir SA. Relation between Body Humors and Hypercholesterolemia: An Iranian Traditional Medicine Perspective Based on the Teaching of Avicenna. *IRCMJ* 2012; 14(3): 133-138.
16. Carreon JP, Iimenez GC, Vega JL. Genotoxic and antigenotoxic properties of Calendula officinalis extracts in rat liver cell cultures treated with diethylnitrosamine. *Toxicology in Vitro* 2002; 16(3): 235-258.
17. Askary F, Siahpoosh MB, Nejatbakhsh F. Principle nutrition for liver in both healthiness and illness: Approach of Allopathic Medicine and Iranian Traditional Medicine. *History of Medicinal History* 2014; 6(19): 73-90.
18. Liu CJ. Prevalence and risk factors for non-alcoholic fatty liver disease in Asian people who are not obese. *Journal of Gastroenterology and Hepatology* 2012; 27(10): 1555-1560.
19. Rector RS, Thyfault JP. Does physical inactivity cause nonalcoholic fatty liver disease? *Journal of Applied Physiology* 2011; 111(6): 1828-1835.
20. Starzl TE, Marchioro TL, Von Kaulla KN, Hermann G, Brittain RS, Waddell WR. Homotransplantation of the liver in humans. *Surg Gynecol Obstet* 1963. 117: 659-676.
21. Calne RY, Williams R. Liver transplantation in man. I. Observations on technique and organization in five cases. *Br Med* 1986; 4(5630): 535-540.
22. Hakimi F, Jafari P, Mojahedi M, Movahhed M, Tansaz M, Choopani R, et al. The Review of Indices of Liver Temperament (Mizaj) in the Iranian Traditional Medicine (Persian Medicine). *Medical History Journal* 2019; 11(38): 97-109.
23. Naseri M. Overview of Traditional Iranian Medicine. Tehran: Traditional and Complementary Medicine Publications Iran University of Medical Sciences; 2008.
24. Li Q, Li HJ, Xu T, Du H, Huan Gang CL, Fan G, et al. Medicines Used in the Traditional Tibetan Medical System for the Treatment of Liver Diseases. *Front Pharmacol* 2018; 9(29): Doi: 10.3389/fphar.2018.00029.
25. Xiong F, Guan YS. Cautiously using natural medicine to treat liver problems. *World J Gastroenterol* 2017; 23(19): 3388-3395.

26. Tharanga Napagoda M, Sundarapperuma TH, Fonseka D, Amarasiri S, Gunaratna P. Traditional Uses of Medicinal Plants in Polonnaruwa District in North Central Province of Sri Lanka. *Hindawi Scientifica* Volume 2019. Article ID.9737302. <https://doi.org/10.1155/2019/9737302>.
27. Ibn Jazlah Y. Taghvim al-Abadan. Tehran: Traditional and Complementary Medicine Tehran University of Medical Sciences Press; 2003.
28. Aghili Khorasani MH. Makhzan al-Adviyah. Tehran: Islamic Revolutions Publications and training Press; 1991.
29. Ran P, Jun-Yan T, Shu-Ling Z, Ke-Li CH, Lei ZH, Xin Y, et al. Ethanol Extract from *Ampelopsis sinica* Root Exerts Anti-Hepatitis B Virus Activity via Inhibition of p53 Pathway in Vitro. *Hindawi Publishing Corporation Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine* Volume 2011. Article ID.939205. Doi: 10.1093/ecam/nea011.
30. Kashkooli RI, Najafi SS, Sharif F, Hamed A, Hoseini Asl MK, Najafi Kalyani M, et al. The Effect of *Berberis Vulgaris* Extract on Transaminase Activities in Non-Alcoholic Fatty Liver Disease. *Hepat Mon* 2015; 15(2): e25067.
31. Souad E, Abdel-Tawab HM, Amel AR, Doha A. Hepatoprotective Efficacy of *Cichorium intybus* L. Extract Against Carbon Tetrachloride-induced Liver Damage in Rats. *Journal of Dietary Supplements* 2016; 13(5): 570-584.
32. Hfaiedh M, Brahmi D, Zourgui L. Hepatoprotective effect of *Taraxacum officinale* leaf extract on sodium dichromate induced liver injury in rats. *Environ Toxicol* 2014; 31(3): 339-349.
33. Kumar M, Kaur P, Chande M, Singh AP, Jain A, Kaur S. Antioxidant and hepatoprotective potential of *Lawsonia inermis* L. leaves against 2-acetylaminofluorene induced hepatic damage in male Wistar rats. *BMC Complementary and Alternative Medicine* 2017; 17: 56. Doi: 10.1186/s12906-017-1567-9.
34. Werawatganon D, Linlawan S, Thanapirom K, Somanawat K, Klaikeaw N, Rerknimitr R, et al. Aloe vera attenuated liver injury in mice with acetaminophen-induced hepatitis. *BMC Complement Altern Med* 2014; 14: 229. Doi: 10.1186/1472-6882-14-229.
35. Sreejith G, Jayasree M, Latha PG, Suja SR, Shyamal S, Shine VJ, et al. Hepatoprotective activity of *Oxalis corniculata* L. ethanolic extract against paracetamol induced hepatotoxicity in Wistar rats and its in vitro antioxidant effects. *Indian J Exp Biol* 2014; 52(2): 147-152.
36. Sharma V, Singh M. Attenuation of N-nitrosodimethylamine induced hepatotoxicity by *Operculina turpethum* in Swiss Albino mice. *Iran J Basic Med Sci* 2014; 17(1): 73-80.
37. Agollo1 MC, Miszputen SJ, Diamant J. Hypericum perforatum-induced hepatotoxicity with possible association with copaiba (*Copaifera langsdorffii* Desf): case report. *Einstein* 2014; 12(3): 355-357.
38. Chan K, Zhang HW, Lin ZX. 48-Treatments used in complementary and alternative medicine. *Side Effects of Drugs Annual* 2012; 34(13): 769-783.
39. Flora K, Hahn M, Rosen H, Benner K. Milk thistle (*Silybum marianum*) for the therapy of liver disease. *Am J Gastroenterol* 1998; 93(2): 139-143.
40. Vargas-Mendoza N, Madrigal-Santillán E, Morales-González A, Esquivel-Soto J, Esquivel-Chirino C, García-Luna M. Hepatoprotective effect of silymarin. *World J Hepatol* 2014; 6(3): 144-149.
41. Heron S, Yarnell E. The safety of low-dose *Larrea tridentata* (DC) Coville (creosote bush or chaparral): a retrospective clinical study. *J Altern Complement Med* 2001; 7(2): 175-185.